
Είναι επιτακτική η προσαρμογή του άρθρου 31 του Συντάγματος στην αρχή της ισότητας των φύλων (άρθρο 4 παρ. 2 Συντ.)

της Ελισάβετ Μπέσιλα-Μακρίδη*

1. Η πρόταση για αναθεώρηση
2. Η συνταγματική κατοχύρωση της αρχής
3. Δεν συντρέχουν αποχρώντες λόγοι που να επιτρέπουν την απόκλιση του άρθρου 31 του Συντάγματος από την αρχή της ισότητας των φύλων
4. Προτάσεις και προβληματισμοί

1. Οι προτάσεις για αναθεώρηση

Οι προτάσεις για αναθεώρηση του ισχύοντος Συντάγματος που κατατέθηκαν στη Βουλή αρχικά από την αξιωματική αντιπολίτευση¹ (20.1.1995), την Πολιτική Άνοιξη (26.1.1995) και, στη συνέχεια, από το ΠΑΣΟΚ (27.3.1995) και το ΚΚΕ (7.4.1995), δίνουν μια ευκαιρία επανόρθωσης της ανεπίτρεπτης αντίθεσης δύο συνταγματικών διατάξεων: αφενός του άρθρ. 31, που περιέχει τον περιορισμό ότι Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να εκλεγεί όποιος είναι Έλληνας πολίτης από πενταετίας τουλάχιστον και έχει από πατέρα ελληνική καταγωγή και αφετέρου του άρθρου 4 παρ. 2 που ορίζει ότι «Έλληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις». Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 31 του Συντάγματος αποκλείεται από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας πρόσωπο, άνδρας ή γυναίκα, το οποίο είναι Έλληνας πολίτης από μητέρα².

2. Η συνταγματική κατοχύρωση της αρχής

Το κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος που κατατέθηκε στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή δεν περιείχε διάταξη για ισότητα των φύλων. Η κατοχύρωση της διάταξης αυτής, που τελικά υποστηρίχθηκε από όλα τα πολιτικά κόμματα, πραγματοποιήθηκε μετά από δυναμική κινητοποίηση των γυναικείων οργανώσεων. Πράγματι, στην Β' Υποεπιτροπή της Συνταγματικής Επιτροπής που ασχολήθηκε με την επεξεργασία του Συντάγματος προτάθηκαν τροπολογίες από βουλευτές διαφορετικών κομμάτων, οι οποίες περιείχαν

ρητή διάταξη για εξίσωση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ανδρών και γυναικών³.

Μετά από συζητήσεις, η διάταξη του άρθρου 4. παρ. 2 διαμορφώθηκε και ψηφίστηκε από την Ολομέλεια της Συνταγματικής Επιτροπής κατά τη συνεδρίαση της 22 Απριλίου 1975.

Η καθιέρωση της ισότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων Ελλήνων και Ελληνίδων ήταν μια από τις ευτυχέστερες καινοτομίες του Συντάγματος του 1975. Πρόκειται για την ισονομία ανδρών και γυναικών που έχουν την ελληνική ιθαγένεια και αναλύεται αφενός μεν στην ισότητά τους ενώπιον του νόμου, αφετέρου στην ισότητα του νόμου απέναντί τους⁴.

3. Δεν συντρέχουν αποχρώντες λόγοι που να επιτρέπουν την απόκλιση του άρθρου 31 του Συντάγματος από την αρχή της ισότητας των φύλων.

Η απαίτηση του Συνταγματικού νομοθέτη να εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας μόνον όποιος έχει από πατέρα ελληνική καταγωγή δε μπορεί να στηριχθεί σε αποχρώντα λόγο που να δικαιολογεί την απόκλιση από την αρχή της ισότητας των φύλων. Ειδικότερα, το άρθρο 116 παρ. 2 ορίζει ότι «Αποκλίσεις από τους ορισμούς της παραγράφου 2 του άρθρου 4 επιτρέπονται μόνο για σοβαρούς λόγους, στις περιπτώσεις που ορίζει ειδικά ο νόμος»⁵. Η διάταξη αυτή μολονότι έχει ενταχθεί στις «Μεταβατικές Διατάξεις» του Συντάγματος, ουσιαστικά δεν είναι μεταβατική, ανήκει συστηματικά στην παρ. 2 του άρθρου 4, της οποίας θα έπρεπε να αποτελεί το β'

εδάφιο, δεδομένου ότι θεσπίζει πάγια ρύθμιση, με χρονικά απεριόριστο πεδίο εφαρμογής⁶. Εντάχθηκε όμως, τελικά, στις «Μεταβατικές Διατάξεις», επειδή ο συντακτικός νομοθέτης νόμιζε ότι έτσι αποτρέπει το ενδεχόμενο να «νοθευθεί» η καθιερωθείσα ισότητα των δύο φύλων. Η μεθόδευση αυτή είναι πάντως δηλωτική της θέλησης του Συντακτικού νομοθέτη να περιορίσει στο έπακρον την περί αποκλίσεων διάταξη του άρθρου 166 παρ. 2 του Συντάγματος.

Η ισότητα δικαιωμάτων των δύο φύλων έχει ασφαλώς χαρακτήρα προστατευτικό της ανθρωπίνης προσωπικότητας που, επομένως, δεν μπορεί να είναι απόλυτος. Ο νομοθέτης δεν περιορίζεται από τη συνταγματική κατοχύρωση αυτής να θεσπίζει διαφοροποιήσεις με βάση κυρίως βιολογικές διαφορές⁷. Γενικά, διαφοροποιήσεις επιτρέπονται από την αρχή της ισότητας των φύλων, όποτε επιβάλλονται από την αρχή της προστασίας της ανθρωπίνης αξίας και προσωπικότητας. Ιδιαίτερες ανάγκες της Πολιτείας (άμυνα αυτής), ανάγκη προστασίας της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, προστασία του θεσμού του γάμου και της οικογένειας και εξισορρόπηση των ιδιομορφιών που παρουσιάζουν τα δυο φύλα επιβάλλουν στο νομοθέτη και στα άτομα νόμιμες και δικαιολογημένες ανισότητες, με τις οποίες σχηματίζεται και λειτουργεί η αρχή της ισότητας των φύλων. Παρόλα αυτά, η ευχέρεια του νομοθέτη να δημιουργεί ανισότητες ανάμεσα στα φύλα, με σκοπό να επιτύχει την ίση μεταχείρισή τους, έχει ανώτατο όριο το

σεβασμό της αξίας του ανθρώπου — που επιβάλλει το Σύνταγμα στο άρθρο 2 παρ. 1 και ορίζει ότι: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας»— καθώς και την ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος που ορίζει ότι: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

Ο συνταγματικός νομοθέτης, χωρίς να συντρέχουν αποχρώντες λόγοι που να δικαιολογούν απόκλιση από την αρχή της ισότητας, θέσπισε μια διαφοροποίηση από την αρχή στο άρθρο 31 αποκλείοντας από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας όποιον έχει από μητέρα την Ελληνική ιθαγένεια. Κατά τη συζήτηση του άρθρου 31 στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή δε δημιουργήθηκε ιδιαίτερη συζήτηση για την προφανή αντίθεση του άρθρου αυτού με την αρχή της ισότητας των φύλων που κατοχυρώθηκε συνταγματικά από την ίδια Βουλή (άρθρο 4 παρ. 2). Όταν μάλιστα ο βουλευτής Κ. Κάππος παρατήρησε: «Αυτή είναι η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών που καθιερώνομεν στο Σύνταγμα;» δεν πήρε καμία απάντηση, ενώ ο βουλευτής Ν. Γαζής παρατήρησε ότι το άρθρο 31 καθιερώνει την ανισότητα εις βάρος των γυναικών και συνέχισε «Ερωτάται: διατί να μην μπορούν να εκλέγονται οι έχοντες εκ γενετής μόνο Ελληνίδα μητέρα; Είναι γνωστόν ότι στις οικογένειες οι οποίες ζουν εις την ξένην, όπου υπάρχει μητέρα Ελληνίδα τα παιδιά ομιλούν και ελληνικά και είναι και Ορθόδοξοι, ενώ όπου υπάρχει μόνο πατέρας Έλληνας αυτό δεν συμβαίνει»⁹. Πάντως η ειδική συνταγματική διάταξη του άρθρου 31 αποτελεί μια βασική πολιτική απόφαση της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής που αντικατοπτρίζει την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα κατά το χρόνο της ψηφισέως της.

4. Προτάσεις και προβληματισμοί
Η διάταξη του άρθρου 31 είναι ατυχής. Βέβαια κατά την κρατούσα άποψη, η διάταξη αυτή επικρατεί ως ειδική (*lex specialis*) απέναντι στη γενική διάταξη (*lex generalis*) του άρθρου 4 παρ. 2 του Συντάγματος. Υποστηρί-

χθηκε και η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή η διάταξη του άρθρου 31 είναι ανεφάρμοστη, διότι αφενός προσκρούει στα ατομικά δικαιώματα και στη αρχή της ισότητας των φύλων, διότι άνευ αποχρώντος λόγου αποκλείει τους από μητέρα Έλληνες πολίτες από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, και αφετέρου προσκρούει στην αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου (άρθρο 4 παρ. 1 και 2 του Συντ.), καθόσον οι διατάξεις αυτές, ως ατομικά δικαιώματα υπερισχύουν του άρθρου 31 του Συντάγματος. Η άποψη αυτή στηρίζεται προφανώς στη θεωρία των «αντισυνταγματικών συνταγματικών διατάξεων»¹⁰, που δέχεται την ύπαρξη αντισυνταγματικών πρωτογενών συνταγματικών κανόνων εξαιτίας της αντίθεσώς τους προς τις αρχές του φυσικού ή υπερθετικού δικαίου ακόμη και στην περίπτωση που οι αρχές αυτές περιλήφθηκαν στο Σύνταγμα («θετικοποιήθηκαν»). Γιατί τέτοιες αρχές, οι οποίες δεσμεύουν νομικά το συνταγματικό νομοθέτη («προσυνταγματικές ή υπερσυνταγματικές»), δεν υπάρχουν. Σε μια κοινωνία διαμορφώνονται βέβαια κάθε φορά ορισμένες βασικές πολιτικές και ηθικές αρχές, οι οποίες όμως δε δεσμεύουν καθόλου νομικά το συνταγματικό νομοθέτη. Ο συνταγματικός νομοθέτης αποφασίζει κυριαρχικά, αν και σε ποια έκταση οι αρχές αυτές θα περιληφθούν στο Σύνταγμα¹¹.

Ανεξάρτητα από την θεωρητική προβληματική της σύγκρουσης των δύο συνταγματικών διατάξεων (άρθρ. 4 παρ. 2 και 31) δίνεται για δεύτερη φορά η δυνατότητα αναθεώρησης του Συντάγματος και επιβάλλεται η προσαρμογή του άρθρου 31 στην αρχή της ισότητας των φύλων. Παρόλο που η αναθεώρηση του 1986 αφορούσε τις διατάξεις του Προέδρου της Δημοκρατίας, ειδικότερα τις αρμοδιότητες αυτού, δεν προτάθηκε ούτε από τις γυναίκες βουλευτές η τροποποίηση του άρθρου 31, αλλά και οι γυναίκες οργανώσεις δεν κατέβαλαν κάποια προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή. Τώρα πιστεύουμε ότι θα πρέπει να τροποποιηθεί η διάταξη ως εξής: «Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να εκλεγεί όποιος είναι Έλληνας πολίτης από πενταετίας τουλάχιστον ... και έχει από πατέρα ή μητέρα ελληνική καταγωγή» ή «όποιος ... και κατάγεται από Έλληνες γονείς». Έτσι, με την προσθήκη λίγων μόνον λέξεων θα σταματήσει η καταστρατή-

γηση της συνταγματικά κατοχυρωμένης αρχής της ισότητας των φύλων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Η Ελισάβετ Μπέσιμα-Μακρίδη είναι Δικηγόρος, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Διευθυντής του Τομέα Δημοσίου Δικαίου του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

1. Από τη Νέα Δημοκρατία έγινε ολοκληρωμένη πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος. Η πρόταση αυτή συζητήθηκε στο Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών από την Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων παρουσία και του Προέδρου της αξιωματικής αντιπολίτευσης κ. Μ. Έβερετ. Μετά την κατάθεση στη Βουλή και από το ΠΑΣΟΚ της πρότασης αναθεώρησης Διατάξεων του Συντάγματος διοργανώθηκε και δεύτερη δημόσια συζήτηση από την παραπάνω Ένωση.

2. Βλ. Ε. Μπέσιμα-Μακρίδη, *Η Συνταγματική Κατοχύρωση της αρχής της ισότητας των φύλων*, 1983, σ. 231 επ.

3. Τις τροπολογίες των βουλευτών που υποβλήθηκαν στην β' Υποεπιτροπή βλ. Διάταξις κατ' άρθρον επισήμων Σχεδίων-Τροπολογιών ψηφισθέντος τελικού κειμένου Συντάγματος 1975, 1976, σ. 19.

4. Βλ. Α. Μάνεση, *Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών*, στο «Δίκαιο και πολιτική», 1983, σ. 9.

5. Στο ζήτημα των «αποκλίσεων», που θα αποτελέσει και το σοβαρότερο πρόβλημα για την ερμηνεία της αρχής της ισότητας των φύλων αντιτάχθηκε έντονα ο Α. Παπανδρέου (βλ. Πρακτικά Συντάγματος 1975 ε.α. σ. 364) λέγοντας: «Ας πάρουμε τις αποφάσεις μας. Ή πιστεύουμε στην ισότητα των φύλων ή όχι. Τί θα πει αποκλίσεις; Αποκλίσεις όσον αφορά τα δικαιώματα ή τις υποχρεώσεις;». Εξίσου έντονα αντιτάχθηκε και ο Γ. Μαύρος για το ζήτημα των αποκλίσεων. «Από την ανάλυση της φράσεως αυτής», υποστήριξε, «δημιουργείται η εντύπωση ότι ο νομοθέτης, ο συνταγματικός, είναι δυνατόν να ανατρέψει την αρχή της ισότητας. Είναι ένα κίνητρον διά να καθορίσει κατηγορίας δικαιωμάτων, των οποίων δεν μπορούν να απολαύσουν οι γυναίκες...». Ο ίδιος υποστήριξε, ότι θα ήταν σκόπιμο, με μια ερμηνευτική δήλωση να διευκρινιστεί ότι ο νομοθέτης δύναται να καθιερώσει ειδική μεταχείριση των γυναικών για τις στρατιωτικές υποχρεώσεις και θέματα που αφορούν την προστασία της εγκυμοσύνης (βλ. Πρακτικά Συντάγματος 1975 ε.α. σ. 368). — Οι λόγοι των αποκλίσεων λόγω φύλου για να είναι αποχρώντες πρέπει να είναι και αναγκαίοι. Αναγκαίοι είναι τότε μόνον οι λόγοι αποκλίσεων, όταν έχουν τέτοια ουσιώδη σημασία, ώστε η παραγνώρισή τους δημιουργεί άνισο μεταχείριση των φύλων, λόγω μη διαχωρισμού άνισων αναγκών. Κατά συνέπεια, διαφορές μόνο εξαιτίας του φύλου δεν είναι πρόσφορες για να δικαιολογηθούν «αποχρώντας» λόγους από την αρχή της ισότητας των φύλων (βλ. Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου ε.α. σ. 141).

6. Ότι δεν πρόκειται για μεταβατική διάταξη σύμφωνοι. Α. Γαζής, βλ. *Η επίδραση του Συντάγματος επί του Αστικού Δικαίου*, «Δημοσιεύματα Ελληνικού Ινστιτούτου Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου» (1976), σ. 10 επ. Δ. Καλλιβωκά, *Harph*

συνέχεια από τη σελίδα 18

της ισότητας των δύο φύλων στη νομολογία του Σ.τ.Ε., «Τιμητ. Τόμος Σ.τ.Ε» (1979), σ. 458-459, Α. Μάνεσης, ε.α., σ. 15.

7. Βλ. Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου, *Οι ισότιμοι Σύζυγοι*, 1977, σ. 140-141· Δ. Καλλιβωκά ε.α., σ. 464 επ.· Ε. Μπέσιλα-Μακρίδη, ε.α., σ. 99 επ.

Η θεωρία όμως της αρχής της εξισώσεως των φύλων πέραν των βιολογικών διαφορών, δεν έχει εξεύρει σταθερά κριτήρια, που επιτρέπουν τη δημιουργία ιδιαίτερων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ανάμεσα στα φύλα. Ακόμη και οι βιολογικές διαφορές δεν επιτρέπουν αποκλίσεις από την αρχή της ισότητας των φύλων, όταν τα υπόλοιπα στοιχεία μεταξύ ανδρών και γυναικών, συγκρινόμενα, παρουσιάζουν τέτοιες ομοιότητες, π.χ. τη διανοητική ικανότητα, ικανότητα για εργασία, ώστε να αποκλείουν τη διαφορετική μεταχείριση των φύλων. Ο Α. Γαζής, δέχεται διαφορές φυσικές, βιολογικές και ψυχικές (Βλ. Η επίδραση του Συντάγματος 1975 επί του Αστικού Δικαίου, εις Δημ. Ελλ. Ινστ. Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976, σ. 10).

8. Βλ. Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου, ε.α., σ. 232· Α. Μάνεση, ε.α., σ. 18.

9. Βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, σ. 940 και 389.

10. Την θεωρία αυτή υιοθέτησαν οι καθηγητές Γ. Κασιμάτης. Βλ. Παρατηρήσεις επί του βουλεύματος 118/1975 του Εφετείου Αθηνών, Το Σ.1, σ. 347 επ. και επί των αποφ. του Ομοσπ. Συνταγμ. Δικαστηρίου της Γερμανίας της 23.10.1951 και 18.12.1953, το Σ.1, σ. 376-377· και Γ. Μητρόπουλος, Προβλήματα ισχύος του δικαίου στο Νο Β 24, σ. 7 επ.

11 Βλ. Α. Ραΐκου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμ. Β', τεύχ. Α', σ. 37-38.